

David Flusser

A Megfeszített és a zsidók

A Lucerni Teológiai Fakultásnak, hálából

A zsidókkal szembeni ellenségeskedés nem keresztény találmány, de a kereszténység nagyban hozzájárult elmélyüléséhez, és a keresztény antijudaizmus csak lassacskán kezd eltűnedezni. A zsidók jó szándékú pártfogói gyakran mondogatják: „Ha atyáink napjaiban éltünk volna, nem vettünk volna részt velük a próféták véérének ontásában.” (Mt. 23,30) Ezt – nyilvánvalóan apologetikus okokból – álltörténelmi indítékokkal magyarázták a zsidók keresztény kezeiktől elszenvedett üldöztetései indoklására. Az elmélet elterjedt, és a mai párbeszédben részt vevő zsidó féltől elvárják, hogy boldogan megelégedjen ezzel a jó szándékú kifogással. Talán elviselhető is volna, de hogyan reagáljon a kutató? Sajnálatos módon megtörténhet, hogy a kutató történetesen zsidó, és tudományos lelkiismerete nem engedi, hogy az Újszövetség antijudaizmusát pusztán prófétai feddésként fogja fel, erre keresztény kollegája agresszív válik. Tagadja meg tehát a zsidó kutató a szöveg igazságát a béke megőrzése érdekében? Nem akarunk itt most általános kérdésekkel foglalkozni. Egy példán keresztül fogjuk bemutatni, hogy a zsidó nép kez-

deti rokonszenve a megfeszített Jézus iránt hogyan alakult át a csúfolódó tömegek ellenségességévé. Ha sikerül lelepleznünk ezt az irányváltást a Szentírásban, igen fájó pontra tapinthatunk. Talán célzatos váltással kezdődött – a következmények ismereteseek. Hangsúlyozni kell, hogy a történész dolga, aki szembe találja magát azzal a kegyetlen jogtalansággal, amely a későbbi bűnök magvát magában hordozza, hogy azt annak is minősítse. Máskülönben csak gyűjtő marad, nem tudós.

Még egy megjegyzés: munkámban feltételeztem,¹ hogy Jézusról a legeredetibb tudósítás Lukácsnál maradt fenn, hogy Márk alaposan átdolgozta az anyagot, és ahol Márk felhasználható, ott Máté leginkább órá alapozott. Jézusról szóló könyvemben,² a keresztre feszítésről szóló fejezetben sajnálatos módon nem alkalmaztam elég széles körben ezt a különbségtételt. Csak most ismertem fel a Lukács és Márk között mutatkozó különbségek jelentőségét az esemény leírásában. Ezért a következtetések nem ideológiai, hanem filológiai alapon nyugszanak, irodalomkritikai módszer segítségével.

Közismert, hogy a tömeg „hózsannát” kiáltott

A Kfar Bar Am-i zsinagóga romjai Galileában, fotó 1870-ből

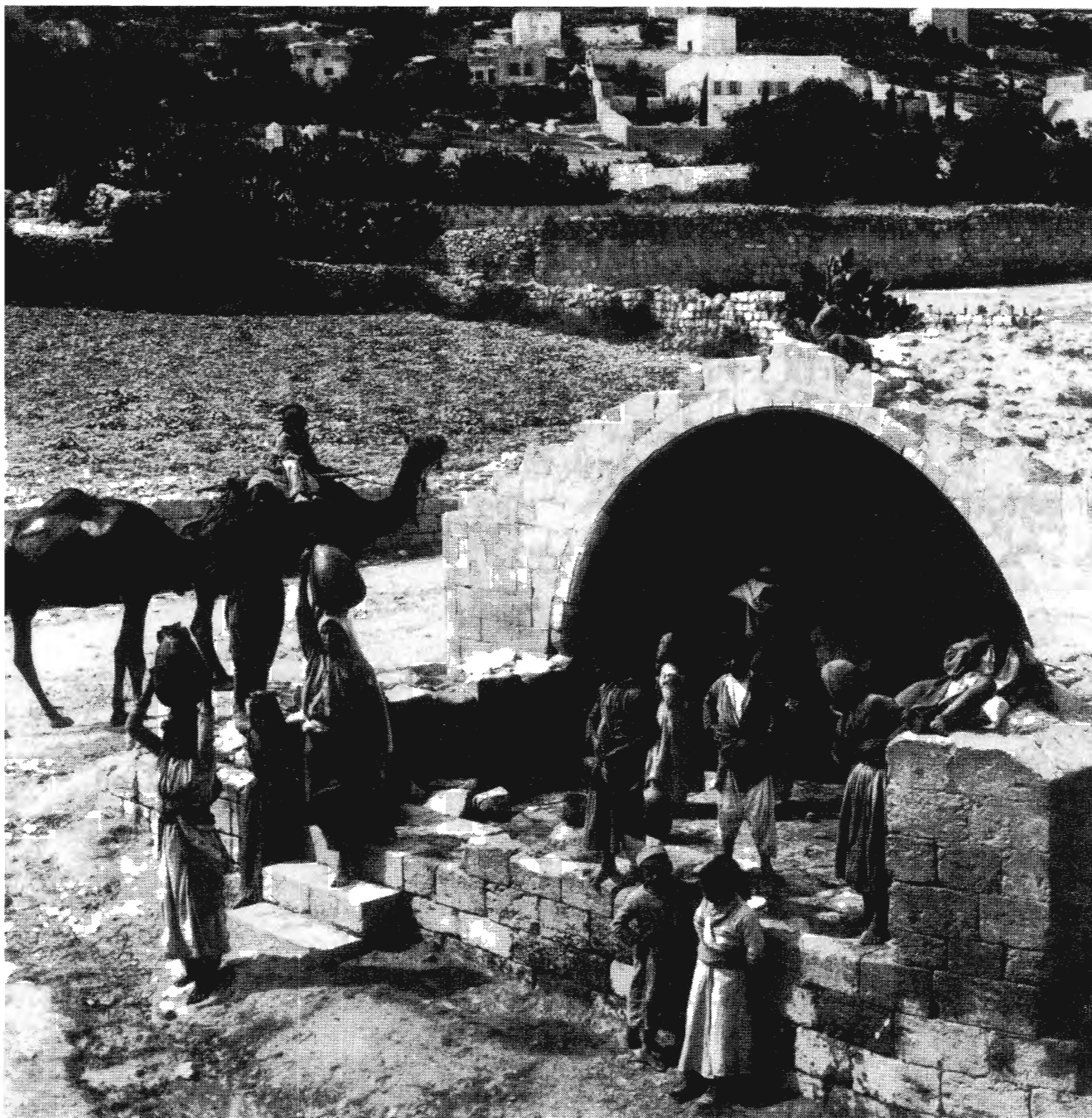
egyik nap és „feszítsd meg”-et másnap. A szál-
lóiige a keresztre feszítés eseményének Márk és
Máté általi sajátos értelmezéséből fakad. De
ez a jól ismert mondat mégsem érzékelteti a
jelentések valódi fontosságát. Ha Lukács nem
állna rendelkezésünkre, azt feltételezhetnénk,
hogy azok az emberek, akik összetalálkoztak a
Mefeszítettel, részben a szaduceus főpap
követőiből, főleg azonban szadista csőcselékből
tevődtek össze, akik jól szórakoztak a megfe-
szített Messiáson.

Arra is gondoltam, hogy a zsoltár szavai
(22,2), melyeket Márk (15,34) és Máté (27,46)
Jézus utolsó szavaiként említ, csak a nézelődők
barátságatlan interpretációja, amit azután Márk
helytelenül Jézus szájába adott.³ Miért nem le-
hetséges, hogy létezett durva csőcselék a zsidók
között? Az arra elhaladók szitkozódhattak, a fő-
papak csúfolhatták, a másik két megfeszített
ócsárolhatta, és a nézelődők csúfondárosan azt
gondolhatták, hogy a haldokló Illést hívta:
„Hadd lássuk, eljön-e Illés, hogy megmentse.”
Az írástudók (Mk. 15,31, Mt. 27,41) és az elől-
járók (Mt. 27,41), akik csatlakoztak a főpa-
pokhoz a csúfolódásban vagy másodlagos kie-
gészítésnek tekinthetők, vagy más magyarázat-
ot követelnek.⁴ Amit Márknál olvasunk, nem
szükségképp célzatos leírás tehát, hiszen elkép-
zelhető, hogy valami efféle valóban megtörtén-
jék, anélkül, hogy a zsidókat történelmietlen
módon megvádolnánk. De újra bebizonyoso-
dott, hogy egy történelmi eseményt könnyen
félreértelmezhetünk, ha a forrásokat nem ha-
sonlítjuk össze, és nem vizsgáljuk meg először
irodalomkritikai módszerrel. Esetünkben en-
nek veszélyes következményei lehetnek, hiszen
mindannyian elfelejtettük Lukácsot Márk és
Máté befolyása nélkül olvasni.

Most nézzük meg, mit is írt Lukács (23,26-
49) Jézus keresztre feszítéséről. Avagy, más-
képp fogalmazva: kik voltak Jézus barátai a
keresztre feszítésnél, és kik voltak ellenségei?
Az úton a rómaiak arra kényszerítették egy

arra haladó zsidót, az észak-afrikai Cirénei Si-
mont, hogy vigye Jézus keresztjét. Nem volt
szokatlan, hogy a megszálló római katonák
szolgálatokat követeltek meg a zsidó zárando-
kóktól, amely szolgálat ebben az esetben oly
megalázó volt, ahogy azt később a náci idők-
ben tapasztalhattuk meg újra. „A népnek és
az asszonyoknak nagy sokasága követte őt,
akik jajgattak és siratták őt.” (Lk. 23,27) Ezek,
valamint Jézus ezt követő szavai Jeruzsálem
leányaihoz (23,28) egyedül Lukácsnál találha-
tók meg. Első pillantásra azt hihetnénk, hogy
Márk és hasonlóképp Máté azért hagyta ki
ezeket a szavakat, mert Jézus panaszait Je-
ruzsálem felett is szinte teljesen kihagyják.
Márk megfontolása talán világossá válik, ha
összehasonlítjuk leírását a keresztre feszítésről
Lukácséval. Mindenesetre nemcsak a pana-
szok, Jézus szavai Jeruzsálem leányaihoz, de
az utalások a nagy sokaságra és a Jézust gyá-
szoló és sirató asszonyokra is hiányoznak
Márknál. A Megfeszített szavai is: „Atyám,
bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cse-
lekszenek” (Lk. 23,34) csupán Lukácsnál talál-
hatók meg, és itt sem minden kéziratban. A
második század óta gyakran hagyták ki ezeket
a szavakat a másolók, akik jól tudták, mit csi-
nálnak.⁵ Nyilvánvalóan úgy vélték, hogy Jézus
azért imádkozott mennyei Atyjához, hogy zsi-
dó ellenfeleinek megbocsátást kérjen, s így nem
gondolták, hogy ezek a szavak eredetiek —
ilyesmi nem jelenhet meg kézírataikban. Ha
megjelentek volna Márk forrásaiban, valószí-
nűleg ugyanezen okból ő sem hagyja benn
őket. Így nem bizonyos, hogy Jézus zsidó el-
lenfeleiért imádkozott volna. Talán az őt meg-
feszítő római katonákért imádkozott.

De térjünk a lényegre. A keresztúton Jézust
zsidó sokaság követte, és ahogy abban az idő-
ben szokásos volt, az asszonyok gyászukat si-
ratóénekekkel fejezték ki. Amikor Jézust meg-
feszítették, „a nép ott állt és nézte” (Lk. 23,35).
Amikor Jézus meghalt, harmadszor olvasunk

Mária kútja Názáretben, Eric Matson fotója 1925-ből

a sokaságról: „Az egész sokaság, amely erre a látványra verődött össze, amikor meglátta a történeteket, mellét verte, és hazatért.” (23,48) A sokaság háromszori említését művészien összekötik a következő szavak:

az első (23,27) és a második (23,35a) alkalommal Lukács a „népről” beszél, a második (23,35a) és harmadik (23,48) alkalommal a „látványról”, és kétszer, az első (23,27) és harmadik (23,48) alkalommal be-

szél a gyászoló sokaságról, azokról, akik követték Jézust a halálba vezető útján, és látták, hogy Jézus halott. Ezért bizonyos, hogy ugyanazokra a zsidó emberekre utal mindhárom esetben, amikor Jézus szimpatizánsairól beszél. Feltételezzük, hogy ez így állt Lukács forrásaiban is, azzal a kiegészítéssel, hogy „ismerősei pedig mind, valamint az asszonyok, akik Galileából követték őt, távolabb állva figyelték mindezt” (23,49). Itt is a „látás” szó szerepel (a görög eredetiben, a fordításokban nem feltétlenül – a ford.), ahogy korábban a századoskal kapcsolatban: „Amikor a százados látta, ami történt,⁶ dicsőítette az Istent,⁷ és így szólt: »Ez az ember valóban igaz volt.«” (23,47) Ez a jelenet, amelyben a hóhér egy segédjét mélyen megrázza az igaz ember kivégzése, érthető módon gyakran felbukkant a történelemben. Az, hogy Márknál a százados Jézust Isten Fiának nevezte, nem igaznak, mint Lukácsnál, nem igazán érthető, s így még egy érv Lukács mellett.

Foglaljuk csak össze, mit is láttunk eddig. A zsidó sokaság szimpátiája a Megfeszített iránt háromszor is kifejezésre jut Lukácsnál, aki sohasem említ semmiféle atrocitást a jelen lévő zsidók részéről: a tömeg követi, és az asszonyok siratják, jelen vannak a keresztre feszítésnél, és amikor látják, hogy Jézus halott, mellüket verik gyászuk kifejezéséül, majd hazamennek siratni őt. A nép rokonszenve érthető. A tömeg végig Jézussal volt Jeruzsálemben, és a főpapok nem merték nyilvánosság előtt letartóztatni, mert „féltek a néptől” (Lk. 20,19, Mk. 12,12). Amikor a rómaiak megfeszítették, és rögzítették a feliratot, ami oly sértő volt a zsidók szemében, mi mást érezhettek a zsidók, mint gyászt a mártír iránt, aki római kegyetlenség áldozata lett? Amit Lukács elmond nekünk, az történelmileg valószerű, és ha nem így írták is meg, így kellene rekonstruálni. Ezt eddig nem ismertük fel, mert túl jóindulatúan magyaráztuk Márkot.

De kik voltak Jézus ellenségei Lukács szerint a keresztre feszítéskor? Miután beszámol arról, hogy a katonák sorsvetéssel osztozkodtak Jé-

zus ruháin (23,34b), a Zsolt. 22,19 alapján, a következőket mondja: „A főemberek pedig csúfolták őt velük együtt: »Másokat megmentett, mentse meg magát, ha ő Krisztus, az Isten választottja!«”⁹ A katonák is csúfolták, odamentek hozzá, ecetet vittek neki, és ezt mondták: „Ha te vagy a zsidók királya, mentsd meg magadat!” Felette volt a felirat: „Ez a zsidók királya.” Az egyik gonosztevő, akit vele együtt feszítettek meg, szidalmazta: „Ha te vagy a Krisztus, mentsd meg magadat és minket is!” (Lk. 23,35-39). Ezután következik Lukácsnál a párbeszéd a másik, a jobbik gonosztevővel.

Ahogy a Megfeszítettet rokonszenvező népről, ugyanúgy a Jézussal szembenállókról szóló beszámoló is művészi, Lukács itt is hármas ismétlést alkalmaz, bár nem ugyanazok bukkannak fel háromszor, hanem mindig másfajta ellenségek. A leírás folyamatos, és csak a keresztre erősített felirat ismertetése szakítja meg. Ez érthető, hiszen a katonák a kereszttel állva csúfolják ki a „Zsidók Királyát”, mert ez van a keresztre írva. Kiváló párhuzam található a leírásban. A szavak, amelyek a csúfolódást jelzik, eltérőek (csúfol, gúnyol, káromol),¹¹ de a gúny tartalma tulajdonképpen ugyanaz mindhárom esetben: annak a tehetetlensége, aki magát Megváltónak gondolta. „Másokat megmentett, mentse meg magát!” Az egyik gonosztevő, akire ugyanaz a sors vár, hozzáteszi: „Mentsd meg magadat és minket is.” Mindhárom gúnyolódásnál Jézust Messiásnak nevezik. A római katonák gúnyolódva nevezik a „a Zsidók Királyának” nem zsidó, hanem római meghatározással, ami a kereszten is olvasható volt. Amennyiben igazunk van,¹² a messiási jelzők is váltakoznak itt: a zsidó vezetők „Isten választottjának”, a római katonák „a Zsidók Királyának” és a gonosztevő „Messiásnak” nevezik.

Amiként a zsidó sokaság, mely rokonszenvez a Megfeszítettet, Jézus gúnyolódó ellenfelei is történelmileg valószínűsíthetők. Lukács a „fő-

emberek” (archontes) kifejezést használja a vezetőkre, akik Jézust átadták a rómaiaknak,¹³ és a rómaiak gúnyolódása is érthető. Lukács szerint Jézust csak az egyik vele együtt megfeszített gonosztevő csúfolja, de Márk és Máté szerint mindkettő. Ebben az esetben vagy egyszerű bűnözők, vagy — ami még valószínűbb — a Barabás körül csoportosuló zelóták közül valók. Egy zelóta valószínűleg nem táplált sok bizalmat a megfeszített, apolitikus, szenvedő Messiás iránt.¹⁴

Lukács tehát történelmileg valószínű leírást ad arról, kik gúnyolták és kik siratták a Megfeszítettet, és úgy tűnik, ez így szerepelt forrásánál is. Lukács vázolata igen nagy jelentőséggel bír - részben a zsidók feltételezett bűnössége kérdésében a keresztre feszítést illetően -, ha összevetjük Márk változatával (és Mátéval, amely ebből származott). Márk nem tesz említést a sirató és gyászoló zsidó sokaságról, míg ír a gúnyolódó és csúfolódó zsidó tömegekről, egyszerű emberekről, akik arra jártak vagy ott álldogáltak. Meg fogjuk látni, hogy ez a változás feltehetőleg manipuláció és hozzáadás révén jött létre. Jézus Lukácsnál is szereplő régi zsidó ellenségei — a főemberek és (ebben az esetben) a két bűnöző, akit Jézussal együtt feszítettek meg — természetesen Márknál is megtalálhatók. Jézus barátai a római százados, aki hitet tesz Jézus mint Isten Fia mellett — úgymond egy megtért római — és a sok asszony, „akik követték őt, és szolgáltak neki, amikor Galileában volt, és sok más asszony is, akik vele mentek fel Jeruzsálembe” (Mk. 15,40, Lk. 23,49, Mt. 27,55), vagyis a galileai „keresztény közösség” tagjai. Márk és Máté szerint nincs más zsidó, aki Jézus mellett állna - szemben Lukáccsal.

Márk szerint Jézus utolsó szavai előtt még háromszor gúnyolják (15,29-32, Mt. 27,39-43): „Akik elmentek mellette fejüket csóválva káromolták, és ezt mondták: Nosza te, aki lerombolod a templomot és felépítéd három

nap alatt, mentsd meg magadat, szállj le a keresztről! Hasonlóan csúfolódtak a főpapok is maguk között az írástudókkal együtt, és így szóltak: Másokat megmentett, de magát nem tudja megmenteni. A Krisztus, az Izrael királya, szálljon le a keresztről, hogy lássuk és higgyünk. Azok is gyalázták, akik vele együtt voltak megfeszítve.”

Láttuk, hogy Lukácsnál a háromszor elhangzott gúnyolódás párhuzamban van. Márknál (és Máténál) a harmadik gúnyolódó (a gonosztevő) szavai hiányoznak. Lukácsnál tudjuk, hogy az egyik bűnöző azt mondja, „mentsd meg magadat és minket is”, ami jól beleillik a szövegekörnyezetbe. Márknál (és Máténál) a két gúnyolódás nem áll párhuzamban, ellentétben Lukács hármassal párhuzamával. Márknál (és Máténál) a felszólítás, hogy Jézus jöjjön le a keresztről, és mentse meg magát, mindkét gúnyolódónál szerepel, de a Lukácsnál háromszor gúnyolósan használt „Mégváltó” kifejezés csak egyszer olvasható Márknál, a főpapok és írástudók szájából: „Krisztus, Izrael királya” (Mk. 15,32, Mt. 27,42). A főpapok és az írástudók Márknál, akikhez Máténál a vének is csatlakoznak (27,41), megegyeznek Lukács főembereivel (23,35b). Itt Lukács egy rá jellemző szót használ, bár használhatta volna ugyanazt a kifejezést, mint Máté vagy Márk. Részükről a bűnösök emlegetése feltehetőleg szándékos, hiszen láttuk, hogy Márk feltett szándéka, hogy a teljes leírás folyamán a zsidó népet tegye felelősé, szemben Lukáccsal, aki szerint az egyszerű zsidók együttéreztek a Megfeszítetttel.

Ez a szándék megmutatkozott Márk első gúnyolódó csapatánál (15,29, Mt. 27,39): „Akik elmentek mellette [...] káromolták.” Később, Jézus kiáltása után a keresztről Márk az „ott állókról” beszél, akik tovább csúfolták (15,35, Mt. 27,47), és egyikük azzal múlatta az időt, hogy ecettel töltött szivacsot¹⁵ adott Jézusnak (Mk. 15,36, Mt. 27,48). Tehát a zsidók általában ellene fordultak. De térjünk csak vissza az ott álldogálók csoportjához. Ők nem Mégváltónak

Buharai zsidók Jeruzsálemben, foto M.E.Lilien 1906

nevezték csúfondárosan Jézust, hanem „fejüket csóválva káromolták, és ezt mondták: »Nosza te, aki leromboltad a templomot, és felépítetted három nap alatt«” (Mk. 15,29). Márk itt a

járókelők által megismétli a vádat, amit szerinte a Főtanács mondott ki (Mk. 14, 58). Lukácsnál ez mindkét helyen hiányzik. Márk gúnyosan ismétli meg a zsoltár szavait, melyeket Jézus a

Az Olajfák hegy-i zsidó temetőben, 1898

keresztén mondott (15,35, Mt. 27,47): „Néhányan az ott állók közül, akik meghallották, így szóltak: »Nézd, Illést hívja.« Valaki elfutott, megtöltött egy szivacsot ecettel, nádszálra tűzte, inni adott neki, és így szólt: »Lássuk csak, eljön-e Illés, hogy levegye?«”

Ez a gunyoros hozzáállás a zsidók részéről hiányzik Lukácsnál. Nagyon valószínű, hogy az Illésre vonatkozó kettős gúnyolódás Márk hozzáköltése, mert nála egyetlen zsidó teszi ezt, míg Lukácsnál a római katonának (23,36). Ez a mesterkedés elárulja Márk eredeti szándékát. Meg kell jegyeznünk, hogy itt a zsidók meg-

gyanúsítása a lényeg, és nem az, hogy Márknál (és Máténál) hiányzik a már megfeszített Jézust gúnyoló katona, mert Márk szerint (15,16-20, Mt. 27,27-31) a római katonának Jézust már megfeszítése előtt kigúnyolták (Lk. 23,11).

Abban a részben, mellyel eddig foglalkoztunk, kevés olyan adalékot találunk Márknál, amit ne ismernénk már a lukácsi jelentésből - talán egy kivétellel.¹⁶ Márk szerint (15,23) Jézusnak mirhával vegyített bort adtak a keresztúton, de nem fogadta el. Valóban ez volt a szokás, hogy csökkentsék az elítélt fájdalmait.¹⁷ Márk ismerte ezt a szokást,¹⁸ de hogy megtörtént-e Jézus esetében, ezt nem tudjuk.¹⁹

Foglaljuk most össze nyomozásunk eredményeit. Amint láttuk, a Názáreti Jézust a keresztig követő és az őt gyászoló, sirató zsidó sokaságról (Lk. 23,27-32, 35, 48) Márk (és Máté) nem tesz

említést. A tömeg harmadszori említésekor (Lk. 23,49a) hiányzik az az információ, hogy ismerősei is a közelben álltak. Ha feltételezzük, hogy Márk szövege hasonló volt Lukácséhoz, azt is feltételezhetjük, hogy Márk figyelmetlenségéből kifelejtette Jézus ismerőseinek említését, együtt az egész gyászoló tömeggel (Lk. 23,48). Amint már említettük, Jézus barátainak csak azok bizonyulnak, akik — úgymond — a keresztény közösséget képviselik, a megtért pogányok, a százados (Mk. 15,39) és a galileai keresztény asszonyok (15,40). A Lukácsnál megtalálható ellenségek ugyanúgy

megvannak Márknál is, a gúnyoldódó katonának kivételével (Lk. 23,36), talán mert Márk egy névtelen zsidóra (Mk. 15,36) ruházta a Jézust ecettel itató római katona szerepét. A Lukácstól is jól ismert régi zsidó ellenségek szintén megjelennek Márknál: a zsidó főemberek (Lk. 23,35b, Mk. 15,31) és a két bűnöző (Lk. 23,39, Mk. 15,32b). Az, hogy Lukácsnál csak az egyikük, Márknál pedig mindketten káromolják Jézust, nem mutatja feltétlenül a zsidók felelősségének hangsúlyozását Márknál. Bár ebben az esetben a tömeg eltérő viselkedése Lukácsnál és Márknál különös fontosságú. Lukácsnál a tömeg együttérez Jézussal szenvedésében és halálában. Márknál csak a gúnyolódó és gonoszul csúfolódó zsidókról halunk, először a kiáltás előtt a keresztről (Mk. 15,29), majd ezután kétszer (15,35). Végezetül: Lukácsnál nincs egy zsidó sem, akire ne lett volna hatással Jézus halála, míg Márknál minden „nem-keresztény” zsidó Jézus ellensége, követői pedig csak a galileai keresztény asszonyok (és a százados).

A legjelentősebb különbség Lukács és Márk leírásában a keresztre feszítésről úgy magyarázható meg, ha feltételezzük, hogy Márk volt Lukács információinak forrása, és Lukács, kis sé átdolgozva a szöveget, zsidóbarát jelleget kölcsönzött annak, az ellenséges zsidó tömeget a Megfeszítettel rokonszenvező sokasággá alakítva. Ez a magyarázat nem teljesen vált be, ahogy azt az a megelőző, Jézus elítéléséről szóló leírás mutatja (Lk. 23,13). „Ekkor Pilátus összehívta a főpapokat, a vezetőket és a népet”, és el akarta bocsátani. „Erre valamennyien fölkiáltottak: »Ezt Öld meg! Barabást pedig bocsásd el nekünk!« [...] Pilátus ismét szólt hozzájuk, mert szerette volna szabadon bocsátani Jézust. De ezek kiáltottak: »Feszítsd meg, feszítsd meg őt!« ő azonban harmadszor is odafordult hozzájuk: »De hát mi rosszat tett ez? Nem találtam benne semmiféle halált érdemlő bűnt...«, de azok hangos

kiáltásokkal sürgették és követelték, hogy feszítsék meg. És kiáltásuk győzött. Pilátus ekkor úgy döntött, hogy legyen meg, amit kívánnak.” (Lk. 23,18 és 23,4)

Megfigyelhetjük, hogy Lukács a keresztre feszítésnél (23,27, 35) a népről mint szimpatizánsról beszél, de előbb (23,13), amikor elítéli Jézust, Lukács a népet együtt emlegeti a főpapokkal és a főemberekkel, vagyis Jézus ellenségeivel. Ezek mind együtt kiabálva követelték Jézus halálát. Pilátus háromszor²⁰ fordul hozzájuk, és a válasz mindhárom alkalommal elítélő Jézussal szemben. A második és harmadik válasz: Feszítsd meg! A kiáltás felerősödik — egyedül — Lukácsnál, míg elviselhetetlen nem lesz: „De azok hangos kiáltásokkal sürgették és követelték, hogy feszítsék meg. És kiáltásuk győzött.” Ezért nincs okunk azt hinni, hogy Lukács megváltoztatta a keresztre feszítés történetét forrásához képest, hogy a zsidók iránt érzett rokonszenvét kifejezésre juttassa.

Még valamit meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban. Látjuk az Apostolok Cselekedeteiből, mit gondolt Lukács a jeruzsálemi zsidók részvételéről Jézus keresztre feszítésében. Itt (2,22) Péter azt mondja Jeruzsálem lakóinak: „A názáreti Jézust [...] ti a törvényszegők keze által felszegeztétek és megöltétek.” Később (3,13) Péter ezt mondja Izrael népének Jézus haláláról: „A mi atyáink Istene megdicsőítette Fiát, Jézust, akit ti kiszolgáltattatok, és megtagadtatok Pilátus színe előtt, pedig az úgy döntött, hogy elbocsátja őt. De ti a Szentet és Igazat megtagadtatok, és azt kértétek, hogy egy gyilkost bocsásson szabadon a kedvetekért, az élet fejedelmét pedig megöltétek [...] most már atyámfiak, tudom, hogy tudatlanságból cselekedtetek, mint a ti vezetőitek is.” Ez főként²¹ a Jézusra kimondott ítéletre vonatkozik (Lk. 23,13), amiről már szóltunk. Mindenesetre, ha Lukács így gondolkodik a zsidók bűnösségéről, nehéz elképzelni, hogy a zsidó tömeg szimpátiájának említése a keresztre fe-

szítéskor (Lk. 23,26) Lukácstól származik. Lukács ezt így találta forrásában, mert az Apostolok cselekedeteiből már idézett részben kiderül, hogy nem volt semmi kifogása az ellenséges, gúnyolódó tömeg márki leírása ellen. Tehát Lukács forrása a keresztre feszítés leírásában nem Márk volt.

A zsidó sokaság együttérzése Jézussal a keresztre feszítéskor valószínűleg stilizált, mint láttuk a tömeg háromszori említésénél, amikor is a második előfordulás (Lk. 23,35) nem mond sok újat, sőt tulajdonképpen felesleges is. Bár ez az együttérzés történelmileg feltehetőleg hiteles, és nemcsak a forrás tollából származott. Tudjuk, hogy Jézus utolsó napjaiban a jeruzsálemi zsidó tömeg mellette állt.²² Lukács szerint (21,38) „kora reggel az egész nép hozzáietett, hogy hallgassa őt a templomban.” „Közeledett már a kovásztalan kenyerek ünnepe, amelyet pászkának neveztek. A főpapok és az írástudók keresték a módját, hogyan öljék meg őt. Félték ugyanis a néptől.” (Lk. 22,1-2, Mk. 14,1, Mt. 26,1) Jézusról elfogatása előtt az evangéliumokban csak úgy olvashatunk, mint aki a zsidó tömegek rokonszenvét bírta, nem pedig úgy, hogy ellenséges érzelmeket tápláltak volna iránta. „Azután naponként tanított a templomban. A főpapok, az írástudók és a nép vezetői pedig arra törekedtek, hogy elpusztítsák; de még nem találták meg a módját, hogy mit tegyenek vele, mert az egész nép - hallgatva őt - rajongott érte.” (Lk. 19,47-48, Mk. 11,18, lásd még Lk. 20,19, Mk. 12,12, Mt. 21,45) Természetes, hogy a nép siratta a római kegyetlenség mártírját. Épp ezért megbízható Lukács, Márk pedig eltorzítja a tényeket.

Ezek után, mi a közös a keresztre feszítés két leírásában Márknál és Lukácsnál? Higgyük azt, hogy két forrás létezett, az egyik történelmileg hitelesebb, barátságosabb a zsidókkal, egy proto-Lukács, és egy ellenségebb, történelmietlenebb - Márk? Vagy pedig mindketten, Lukács is, Márk is ugyanarra a

forrásra támaszkodtak? Mindkét lehetőség fejlődést jelent a tényekhez, a zsidóságtól való ellenséges eltávolodáshoz képest. Ez igaz Márk jelentésére, akkor is, ha itt még valamivel számolnunk kell.

Az is lehetséges, hogy Márk hozzátoldásaival azt is ki akarta fejezni, hogy Jézust mindenki elhagyta, a keresztény asszonyokat és a megtért századost kivéve, de ezeken kívül Jézus egy ellenséges világban halt meg. Ám ha hajlandók volnánk is ezt Márk legfőbb indítékeként elfogadni, nem téveszthetjük szem elől a Márknál szereplő ellenséges, gúnyolódó zsidókat a kereszt körül, míg Lukácsnál a tömeg siratja Jézust. Elégséges bizonyítékot szolgáltatunk arra, hogy az egyszerű zsidó emberek gúnyolódását a kereszt körül történelmietlenség tarthassuk. Egy biztos: ha igaz, hogy Márk azért találta ki a csúfolódó zsidókat, hogy ezzel Jézus „egzisztenciális” magányosságát hangsúlyozza a kereszten, valószínűtlen, hogy különösen jóindulatú lett volna a zsidókkal szemben. Közel járt ahhoz a gondolathoz, hogy a zsidó sokaság „elutasította” Jézust. Ez a felismerés nagyon jelentős számomra.

Amennyire meg tudom ítélni, a válasz arra a kérdésre, hogy Lukács itt egy speciális forrásra támaszkodott vagy Márk és Lukács ugyanazt a forrást használta, amit azután tendenciájának megfelelően átalakított, nem is olyan nehéz, amilyennek először látszik. Már korábbi munkáim során is felfedeztem, hogy Márk evangéliuma a korábbi forrás alaposan átalakított változata, amely alig egyezik meg ezzel a forrással, míg Lukács ugyanazt a régi forrást használja, anélkül, hogy Márkra támaszkodnék - sőt talán Márk támaszkodott Lukácsra. Röviden, Márk és Lukács egyazon forrásra épített, de Lukács változata sokkal kedvezőbb, mint Márké. Ez a nyomozás megerősíti kutatásom más eredményeit is: Lukács itt is hűségesebb az eredetihez, a történelemhez, ahol Márk teljesen átdolgozta alapanyagát.

Szefárd zsidók a siratófal előtt, foto:Náhum Tim Gidal 1930

Hiszem, hogy ezekben az eddig tárgyalt fejezetekben is kimutatható: Márk egy Lukácséhoz hasonló forrásra támaszkodott, amit azonban ő szabadon átírt. Különös figyelmet érdemel a Lukácsnál oly remekül felépített történet, amit Márk elrontott. A Jézussal rokonszenvező tömeg hármasszereplése — mint lát-

tuk — hiányzik Márknál. Ezáltal Jézus mélyértelmű szavai Jeruzsálem leányaihoz az eljövendő pusztulásról kimaradtak (Lk. 23,27), a vele szimpatizáló tömeg első említésével együtt. Jézus későbbi siralmi az eljövendő pusztulásról szinte teljesen hiányoznak Márknál. A gyászoló tömeg harmadszori említésekor (Lk.

DAVID FLUSSER
A MEGFESZÍTETT

194

Foto: Jakov Gen Dov, 1912.

23,48) a következők maradtak ki (49. vers): „Ismerősei pedig mind [...] távolabb állva figyelték mindezt.” Márknál tehát ez maradt (15,40): „Voltak ott asszonyok is, akik távoltól figyelték.” Márk tehát nem vette észre, hogy forrása magába foglalt egy zsoldárt (Zsolt. 38,12) is: „Szeretteim és barátaim félreállnak, mert csapás ért, rokonaim is elhúzódnak tőlem.” Tehát kihagyta a bibliai utalás első részét anélkül, hogy észrevette volna.

Szemben a Lukács által háromszor említett Jézus mellett állókkal, itt háromszor olvasunk gúnyolóiról: a főemberekről (23,35b), a katonákról (23,36) és az egyik bűnözőről (23,39). Már láttuk, hogy a három gúnyolódás Lukácsnál variáció egy témára: „Másokat megmentett, mentse meg magát, ha ő a Krisztus, az Isten választotta.” (23,35) Márknál is háromféle gúnyolódást találunk, de a sértések párhuzamai eltűnnek, sőt a gúnyolódók sem azonosak Lukácséival. A bűnöző csúfolódása Márknál (Lk. 23,39) hiányzik (15,32b), csak a főemberek (Lk. 23,35b) viselkednek hasonlóan nála (15,31). Márknál a gunyoros katonák (Lk. 23,36) teljesen hiányoznak az elbeszélésből, de helyettük első csoportként odailleszti az arra haladókat, akiknek gúnyolódása új és eltérő. Csak a befejező „segíts magadon” egyezik meg. Amennyiben az új változatban egy párhuzam elvész, ez mindig azt jelzi, hogy a felhasználó az eredetit másodlagosnak, nem túl fontosnak tartotta.

Márknál, miután Jézus szavai elhangzanak a kereszten, újabb, nem zsidó gúnyolódók tűnnek fel (15,35). Ez is mutatja Márk mesemondó képességét, melyet már megismerhettünk, de egyvalami bizonyosan az itt leírtak történelmi hitelessége és eredetisége ellen szól, mégpedig az ecet motívuma (Mk. 15,36), melyet Márk oly festőien mutat be. Ez, mint már láttuk, a gúnyolódó római katonáktól származik (Lk. 23,36), akiről Márk mit sem tud. De Márk manipulációja nem valami sikeres: a keresztet körülvevő római katonák gúnyolódásképp adhattak a

Megfeszítettnek ecetet, ám nehéz elképzelni, hogy megengedték volna egy, a közelben állógáló zsidónak, hogy egy nádszálra tűzött, ecettel átitatott szivacsot nyújtson Jézusnak. Bár ez sem zárható ki teljesen egy kivégzés kavargásában, de a feltételezés feleslegesnek bizonyul Lukács ismeretében. Ez a megfontolás nemcsak az ecet esetére vonatkozik, hanem a keresztre feszítés teljes leírására is. Amit Márknál olvasunk, az életszerű, nem is teljesen lehetetlen kép, de képzeletének terméke, és — esetünkben bizonyosan — célzatos is. Ezt nem ismerhettük volna fel Lukács jelentése nélkül, de ha összehasonlítjuk kettejük munkáját, Lukács alapján meglátjuk Márk építményének hibáit, és annak okát, miért épp így kezelte anyagát. Ezért megállapíthatjuk, hogy Márk és Lukács hasonló szöveg alapján dolgoztak, amivel azután Márk tetszése és célja szerint bánt.

Így Lukácsnál a zsidó sokaság gyászolja a megfeszített Názáreti Jézust, Márknál pedig ellene vannak. Amennyiben megmutattuk, hogy amit Lukács elmond nekünk, az történelmileg helytálló, akkor ez igen fontos a zsidó felelősség kérdésében Jézus halálával kapcsolatban. Ugyanúgy az is lényeges, hogy már Márknál felfedezhető a zsidóellenesség felé toródás. Tehát már Márknál megtaláljuk annak a mozgalomnak a kezdeteit, mely a zsidókkal szembeni megkülönböztetés oly kegyetlen, embertelen következményeit hozta magával történelmünk folyamán. Ettől eltekintve látjuk, hogy Lukács sem mentes ettől a szerencsétlen iránytól, amikor „feszítsd meg”-et kiált a nép.²³ Szinte bizonyos, hogy az első források mentesek voltak ettől a torzítástól, és feltételezzük, hogy még hiányzott az evangéliumok alapjául szolgáló görög fordításokból is.

Lukács leírása a keresztre feszítésről azért sem másodlagos, mert a korai kereszténység történetében sohasem indult el semmiféle mozgalom a zsidókhöz való közeledésre, csupán az ellenségesség fokozására. Ahhoz, hogy meg-

határozzuk Márk szerepét az egész folyamatban, Márk teljes írását meg kellene vizsgálnunk. Ami Márknál a keresztre feszítés jellemzését illeti, láttuk, hogy a zsidókat megkülönbözteti, bár még nem ítéli el az egész népet vagy vallást. Máté sem ellenségesebb a zsidókkal szemben, mint Márk a keresztre feszítés leírásában: nem változtatja meg forrása — vagyis Márk — irányzékát. Viszont Máté végső szerkesztője továbbment zsidóellenes tendenciájában, ahogy ezt másutt már bemutattam.

A teljes kép nem éppen kedvező. A történelem folyamán valamikor talán szükség volt a zsidók és keresztények közötti feszültségre annak érdekében, hogy a kereszténység önálló, különálló vallásként fejlődhessek. Ma ez a recsegő állványzat bizonyosan, de már — sajnos — túl későn lebontható. A kereszténység csak akkor nem lesz többé kitéve az antijudaizmusnak, ha a betegség gyökerét kezelünk sikerül. Önigazolozó kifogások nem segítenek. Fel kell ismerni, hogy a keresztény antijudaizmus nem véletlen tévút volt. A zsidóellenesség jelen volt a kereszténység bölcsőjénél. Egy példán keresztül szeretnénk volna ezt bemutatni, hogy keresztény testvéreinknek jó szolgálatot tegyünk.

KÖRMENDI GABRIELLA FORDÍTÁSA

A rövidítések jegyzéke:

Mk. - Márk evangéliuma

Mt. - Máté evangéliuma

Jn. - János evangéliuma

Apcsel. - Apostolok Cselekedetei

A fordítás a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága által írt új fordítás felhasználásával készült. Kiadta a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1975.

JEGYZETEK

1 Lásd: David Flusser: *Jesus, 1o. old.*

2 u.a., 25. old.

3 u.a. 152. old. és 257. megjegyzés. Ez a feltételezés valószínűtlen. Létezett egy korai keresztény tradíció, mely a 22. zsoltár szavait Jézus halálával akarta összefüggésbe hozni. Márknál (15,34. lásd Máté 27,46) a második vers a kiáltás a keresztről, Lukácsnál (23,35) és Márk 15,29-ben (lásd Máté 27,39) ez a nyolcadik vers, a sorvetés Jézus rubáira (Lukács 23,34, Márk 15,24, Máté 27,35, János 19,25) a 22. zsoltár 19. versén alapul. Úgy tűnik, hogy a zsoltárok folyamatosan batást gyakoroltak az evangéliumokra. Ez Lukácsnál is igaz lehet, s így nem tudhatjuk, mekkora batást gyakorolt Lukács forrására a 22. zsoltár. A 22. zsoltár 8. verse görög fordításában batással volt Lukács 23,35-re. Így szól a Zsolt. 22,8: "Gúnyolódnak rajtam mind, akik látnak,... fejüket csóválják." Csak a fejcsóválás találhat meg Márknál (15,29), Máténál (27,39), míg Lukács 23,35-ben ezt írja: "A nép ott állt és nézte. A főemberek pedig csúfolták őt velük együtt." A látszólag világos kapcsolat Zsolt. 22,8 és Lk. 23,35 között valójában tisztázatlan, a zsoltárban a nézők a csúfolódók, Lukácsnál pedig a nézelődőknek semmi köze a csúfolódáshoz. A nézelődők Lk.23,47 (Mk.15,39, Mt. 27,54) és 23,48-49 szerint (Mk. 15,40, Mt. 27,55) együtt éreznek Jézussal. Lásd még a 8. lábjegyzetet.

4 u.a. 118. old.

5 Lásd: D. Flusser: *Sie wissen nicht, was sie tun, Kontinuität und Einbeiz, für Franz Muasner, Herder, 1981, 393-410 old.*

6 Itt is, ahogy a következő versben a halált szépítve „ami történt”-ként írja le.

7 Ezek lehetséges, hogy Lukács kiegészítő szavai.

8 A görög szövegben „de kai” szerepel, tehát szó szerint: „A főemberek csúfolták is és mondták ...”. Ez nem jelenti azt, hogy a körülötte állók is csúfolták (lásd a 5. lábjegyzetet). Lukács egyszerűen csak azt akarta mondani, hogy a főemberek, akik szintén ott álltak, csúfolták. A Lukács által használt pontatlan kifejezés, az anti-judaista előítéletek és Márk (valamint Máté) iránya az oka annak, hogy néhány kézirat és korai fordítás így írja: „De a főemberek velük együtt csúfolódtak”, vagyis az emberekkel!

9 Feltételezzük, hogy az eredeti jelentésben „Isten kiválasztotta” állt. A *Messiaszt Kiválasztottnak* nevezik Enoch Könyvében, és Lukács szerint (9,35) a mennyi hang nevezte el „Én Fiamnak, Én Választottnak”.

10 Ezt a párbeszédet másutt szándékozunk elemezni.

11 Márknál (15,29, Mt. 27,39) is a gúnyolódás háromszor fordul elő, három különféle kifejezéssel. Látni fogjuk, hogy Márknál ez a bármás eltér Lukácsétól, és a gúnyolódás tartalma is más, sőt a gonosztevő káromlását nem is említi (Mk. 15,32b, Mt. 27, 44).

12 Lásd a 9.sz. lábjegyzetet.

13 Lásd Lk. 23,13; 35; 24,20, Apcsel. 3,17; 4,5; 8; 15,27. *Josephus* is archontesnek nevezi (Bellum VI. 303) azokat, akik Jézust, Anániás fiát, a harag prófétáját átadták a római prefektusnak.

14 Ez akkor is igaz, ha a párbeszéd Jézus és a „jó” bűnöző között történelmileg hiteles. Az utóbbi felismeri Jézusban az ártatlanul szenvedőt és megbánja bűneit.

15 Márk (15,36) így meséli el nekünk: „Valaki elfutott, megtöltött egy szivacsot ecettel, nádszálla tűzte, inni adott neki”. Lukácsonál (23,36) pedig: „Kigúnyolták a katonák is, odamentek hozzá, ecetet vittek neki”. A nádszálla tűzött szivacs talán Márk költői képzeletének szüleménye.

16 Egy másik ilyen adalék az arám zsoltár a kereszten (Mk. 15,34, Mt. 27,46), amennyiben ez történelmi tény.

17 Billerbeck I, 1057.

18 Márk gyakran közöl részleteket, melyek történelmileg elismert tényeken alapszanak. Néha ezek megfelelnek a valóságnak és helyénvalóak, néha nem. Mindenesetre feltételezzük, hogy információi hitelesek, nem csak szájbagymányra épülnek.

19 Máté (27,34) nem ismerte ezt a könyörületes zsidó szokást, és ezért nem is értette Márkot. Ezért írja, hogy „ epével ke-

vert bort adtak neki inni. De amikor megízlette, nem volt hajlandó meginni”.

20 Ezt így hangsúlyozza Lukács (23,22). Márknál (és Máténál) Pilátus négyszer fordul a néphez.

21 A „vezetők” Lukács 23,13 és 35-ből származik, lásd még a következő verseket és a 13. sz. lábjegyzetet.

22 Bár a tömeg Barabás szabadon engedését követelte a főpapok buzdítására. „A tömeg nem gyűlölte Jézust, de kedvelte a szabadságharcos Barabást” (Flusser: Jesus, 125. old.).

23 János is tendenciózusan növeli a kiáltás erejét ismétléseiben (Jn. 19,6, 15), de az első kiáltozók Jánosnál (19,6) még mindig a „főpapok és a szolgák”.

24 A zsidó-keresztény szekták kivételt képeznek. Miután az egyház elutasította őket, zsidóságot kezdtek hangsúlyozni, és a zsidósághoz közeledtek.

25 Immanuel, 5.szám, 1975 nyár (e kötet 35. tanulmánya).

budaPesti Negyed

Szerkeszti: Gerő András (főszerkesztő)

Berkovits György (szerkesztő)

A nyolcadik szám témája:

ZSIDÓK BUDAPESTEN

A tartalomból:

- Bácskai Vera:** A pesti zsidóság a 19. század első felében
Karády Viktor - Palásti Mónika: Ecsetvonások a budapesti ortodoxiáról
Molnár Gál Péter: A kalábriász parti
Laczkó Miklós: Zsidók a budapesti irodalomban
Ember Mária: Wallenberg elrablása
Standeisky Éva: A kommunista polgárelleenség

A Budapesti Negyed szerkesztőségének címe:
1052. Budapest, Városháza u. 9-11. Telefonszám: 117-2033